

Tatsiana Valodzina / Таццяна Валодзіна

Center for Belarusian Culture, Language and Literature Research National Academy of Sciences,
Minsk (Belarus)

e-mail: tanja_volodina@tut.by

<https://orcid.org/0000-0002-9800-2199>

Беларускія і польскія замовы: ад паралеляў да агульнай сюжэтна-матыўнай прасторы

Belarusian And Polish Spells: From Parallels to a Common Plot-Motive Space

Białoruskie i polskie zamowy: od paraleli do wspólnej przestrzeni fabularnej

Abstract

Spells from the western territories are an organic part of the folk magic compendium of Belarus, which are included in the general ethnic piggy bank with the main and frequent plots, motifs and images, but at the level of priorities and development of individual elements they make up a slightly different and at the same time complete picture. There are a lot of formulas, images, and motifs that continue the Polish spell tradition and then „dissipate”, point-by-point fixed in places of compact residence of the Catholic population. At the same time, several motifs and even complexes associated with individual functional spell groups fall out of the border zone. The Polish folk magic tradition has become a kind of conductor of Western European influences for Belarusian ones, while direct borrowings from Polish texts are rare. In general, comparative studies give grounds to express the idea of the existence of a common Western Belarusian-Polish plot and motif spell space.

Keywords: Belarusian and Polish folklore, spells, folk medicine, plot and motive, comparative studies

Abstrakt

Krótkie słowne zaklęcia zwane zamowami stanowią integralną część folkloru zachodniej Białorusi. Cechuje je bogactwo linii fabularnych, motywów i wątków obecnych od dawna w białoruskiej kulturze ludowej. Jednak hierarchia poszczególnych składowych oraz ich zbadanie

wykazują obraz nieco niejednorodny, mimo że stanowią pewną całość. W niniejszym artykule poddano analizie pochodzące z folkloru polskiego formuły, postacie, motywy ludowe, które są rozrzucone w otoczeniu białoruskim i które nadal notujemy w osobnych punktach w regionach zamieszkałych przez ludność wyznania katolickiego. Jednocześnie niektóre motywy oraz ich zespoły funkcjonujące w zamowach na pograniczu nie występują. Poprzez polską tradycję zakłęć słownych do białoruskiej przedostały się elementy zachodnioeuropejskie, tymczasem bezpośrednie zapożyczenia z folkloru polskiego należą do rzadkości. Przeprowadzone studium porównawcze dowodzi tezy o istnieniu wspólnej polsko-białoruskiej przestrzeni fabularnej zamów i zakłęć ludowych.

Słowa kluczowe: białoruski i polski folklor, zamowy, medycyna ludowa, fabuła i motyw, studium porównawcze

Анатацыя

Замовы з заходніх тэрыторый – арганічная частка замоўна-заклінальнага кампендыума Беларусі, асноўнымі і частотнымі сюжэтамі, матывамі і вобразамі ўваходзяць у агульнаэтнічную скарбонку, аднак на ўзроўні прыярытэтаў і распрацаванасці асобных элементаў складаюць некалькі адрозную і ў той жа час цэласную карціну. Выяўляецца шэраг формулаў, вобразаў, матываў, якія працягваюць польскую замоўную традыцыю і далей „рассейваюцца”, кропкава фіксуюцца ў месцах кампактнага пражывання каталіцкага насельніцтва. У той жа час некалькі матываў і нават комплексаў, звязаных з асобнымі функцыянальнымі замоўнымі групамі, выпадае з зоны памежжа. Польская замоўная традыцыя стала для беларускай своеасаблівым правадніком заходнееўрапейскіх уплываў, у той час як прамыя запазычанні з польскіх тэкстаў рэдкія. У цэлым параўнальныя штудыі даюць падставы выказаць думку аб існаванні агульнай заходнебеларуска-польскай сюжэтна-матыўнай замоўнай прасторы.

Ключавыя словы: беларускі і польскі фальклор, замовы, народная медыцына, сюжэт і матывы, параўнальныя штудыі

Уводзіны

Беларуская замоўна-заклінальная традыцыя адносіцца да ліку жывых, актуальных і сёння. Назапашаны за апошнія тры стагоддзі матэрыял сведчыць аб яе амаль выключна вусным характары, што ў сваю чаргу абумовіла шырокую варыятыўнасць і шматстайнасць сюжэтаў, матываў, вобразаў. На тэрыторыі рассялення беларусаў між тым замоўная карціна досыць неаднародная, адрозненні пачынаюцца ўжо з колькаснай прадстаўленасці і працягваюцца на ўзроўні тэматыкі і міфапаэтыкі. Колькасць замоў, зафіксаваных на паўднёвым усходзе краіны, перавышае колькасць замоў з паўночнага захаду больш як у сто разоў. Меркаваць, што заходнім раёнам Беларусі не пашанцавала на свайго зацікаўленага збіральніка XIX ст., не даводзіцца, бо на тэрыторыі сённяшніх Воранаўскага, Слонімскага раёнаў працаваў такі апантаны этнограф, як Міхал

Федароўскі. Аднак у яго капітальным зборы беларускага фальклору толькі некалькі ўзораў вербальнай магічнай медыцыны (Fedegowski, 1897). Друкаваных замоў з Гродзеншчыны прадстаўлена мізэрна мала, парадку трох-чатырох дзесяткаў тэкстаў.

Аднак і зварот да суседняй польскай традыцыі выяўляе падобную сітуацыю. Не вылучаецца колькасна назапашаная на сёння калекцыя польскіх замоў, прадстаўленая ў зборах Оскара Кольберга, Францішка Катулі, Уладзіслава Сяркоўскага, Макса Топпена, у шэрагу публікацый у часопісах „Wisła”, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”, „Lud” і інш. прааналізаваная Станіславай Небжэгоўскай-Бартмінскай (Niebrzegowska-Bartmińska, 2005, 2007), Мажэнай Марчэўскай (Marczewska, 2012), Вольгай Вахцінскай¹ (Wachcińska, 2013) і інш. Юліян Крыжаноўскі ўслед за Казімірам Машыньскім заўважае, што замовы ў польскай народнай медыцыне менш частыя і менш выразныя, чым у рускай (Krzyżanowski, 1965, 460-461). Варта мець на ўвазе, што даследчыкі заходнеславянскіх вербальных магічных практык адасабляюць замову і народную малітву, хоць і канстатуюць іх генетычную сувязь. Але менавіта для польскай тэрыторыі ўласціва асабліва распрацаванасць народных малітвачак, стылем і вобразнасцю блізкіх як да замоў, так да малітваў і нават да духоўных вершаў. У польскай фалькларыстыцы да гэтага разраду адносяць перш за ўсё тэксты індывідуальна-абарончага прызначэння, самая яркая сярод іх апакрыфічная малітва „Божай Маці сон” (Brzozowska-Krajka, 1995; Zowczak, 2004; Zowczak 2013). Даная тэрміналагічная неаднароднасць гэтаксама ўплывае на колькасную ацэнку польскай вербальнай магіі.

Усебаковае даследаванне ролі і функцый менавіта вербальнага лекавання на беларуска-польскім памежжы яшчэ чакае свайго даследчыка. Пакуль відавочна тое, што важкім грунтам рэдукаванасці гэтай сферы традыцыйнай культуры выступае моцная пазіцыя каталіцкага касцёлу, які мае найбольшы ўплыў менавіта ў заходніх рэгіёнах Беларусі, катэгарычнае адмаўленне з боку святароў і значнай часткі вернікаў у лекаванні магічным словам. Мае значэнне і ўнутрыкультурны фактар закрытасці/адкрытасці традыцыі, калі ў свядомасці лекара закладзена ўстаноўка, згодна з якой перадача замоў прывядзе да змяншэння ці страты яго магічнай моцы. Такая закрытасць натуральным чынам паўплывала на невысокі працэнт запісу тэкстаў у часе экспедыцый, пры тым што рытуальны складнік народнай медыцыны ў Заходняй Баларусі вельмі распрацаваны і „адкрыты” для назіральніка.

На фоне агульнабеларускіх замоў з заходніх тэрыторый складаюць яго арганічную частку, асноўнымі і частотнымі сюжэтамі, матывамі і вобразамі ўваходзяць у агульнаэтнічную скарбонку, аднак на ўзроўні прыярытэтаў

¹ Аўтарка ў сваю кнігу без усялякіх агавораў уключыла і апісанні беларускай і ўкраінскай народнай медыцыны, адно на падставе іх прадстаўленасці на польскай мове, хоць арыгінальныя тэксты замоў там падаюцца з захаваннем дыялектных асаблівасцяў.

і распрацаванасці асобных элементаў утвараюць некалькі адрозную і ў той жа час цэласную карціну. Даволі неаднародная дыялектная палітра беларускіх замоў суседнічае з польскай, дзе наяўны на сёння матэрыял гэтаксама сведчыць аб шэрагу разыходжанняў між тэкстамі з розных этнаграфічных зонаў, якія, у сваю чаргу, сталі чуйнымі да ўплываў з суседніх тэрыторый. Прыкладам, выразна вылучаецца ўсходнепольская тэрыторыя пражывання праваслаўных з некалькі адрозным рэпертуарам, а замоўны кампендыум з польскага Памор'я выяўляе мноства перасячэнняў з паўночнанямецкімі тэкстамі².

Як беларуская, так і польская замоўныя традыцыі ўжо неаднаразова разглядаліся з розных даследчых ракурсаў, хоць пашырэнне факталагічнага матэрыялу непазбежна ўносіла карэктывы ў атрыманыя высновы. Аднак да сёння яшчэ няма рэестру матываў польскіх замоў, не апісана і заходнебеларуская традыцыя. Дадзенае даследаванне ставіць на мэце не столькі параўнаць сюжэтно-матыўны склад беларускіх і польскіх замоў, колькі паставіць пытанні аб польскай традыцыі як крыніцы запазычанняў або транзіту з германскіх замоўных комплексаў, або канстатаваць агульную замоўную польска-заходнебеларускую прастору. Франтальны агляд як беларускіх, так і польскіх замоў выяўляе шэраг падабенстваў, які вымагае скрупулёзнай праверкі наяўнасці падобных матываў, формул, сюжэтных сітуацый у суседніх сістэмах, у літоўцаў і латышоў, у заходняй Украіне, чэхаў і асабліва ў немцаў. Толькі валоданне максімальна шырокім корпусам тэкстаў дазваляе рабіць высновы арэальнага характару. Першай прыступкай да такога роду даследавання і становіцца гэты артыкул.

Яшчэ адно пытанне, вырашэнне якога мае пэўную актуальнасць, – суадносіны этнічнага і канфесійнага ў польскамоўных тэкстах, што бытуюць сярод беларусаў-католікаў, прычым зусім не абавязкова на памежжы. Маркёр польскага на тэкстах тым не менш не выключае прыналежнасць гэтых замоў і да агульнабеларускай карціны.

Адзін з паказнікаў для параўнання тычыцца тэматычнай разнастайнасці, бо, нягледзячы на падабенства ў геаграфічна-кліматычных ўмовах, блізкасць міфалагічных сістэм уласна рэестр захворванняў і іншых сітуацый звароту да замоўных практык на тэрыторыі Заходняй Беларусі (і Беларусі ў цэлым) і Польшчы выяўляе шэраг адрозненняў. Такія часта і паўсюдна вядомыя захворванні, як боль спіны ці суставаў, грыжа, запаленні скуры, праблемы ў страваванні і інш. у самастойныя комплексы ўвасобіліся толькі на абмежаваных тэрыторыях. З іншага боку, адна і тая ж немач у розных рэгіёнах атрымлівае дыялектныя найменні, матываваныя рознымі праявамі сімптоматычнага ці этыялагічнага характару.

² Замовы з Памор'я добра дакументаваныя ў працах Топпена, як на польскай, так і на нямецкай мовах.

Да пытання ранніх фіксацый замоўных тэкстаў

Датычна беларускай замоўнай традыцыі з вялікай доляй перакананасці можна канстатаваць яе вусны характар. Тэкстаў замоў у ранніх друкаваных крыніцах выяўлена мала³, лакалізацыя стварэння рукапісу „Книга глаголема я лечебник Литовскій” няпэўная, хоць і маюцца падставы суадносіць яе менавіта з этнічнай тэрыторыяй беларусаў. У польскай традыцыі найбольш раннія выпадкі фіксавання замоў адносяцца да XV стагоддзя. Аляксандр Брукнер выявіў і надрукаваў тры фрагменты з замоў канца XV ці пачатку XVI ст. з рукапісаў бібліятэкі ў Пецярбургу (sygn. Łaś. I. Octavo nr 73). Першы з іх «Zarze, zarzyce trzy szyestrzyce...» (Brückner, 1895, s. 332) надзвычай папулярны ў беларусаў, прычым як фрагментамі *зара-зарыца, зарыцы-сястрыцы*, так і іх колькаснай характарыстыкай. Да прыкладу: *Зара-зарыца, мілая сястрыца. У мяне Анютка, а ў цябе* (любое імя ад Бога берыш). *Давай іх пажэнім, няхай яны салодкім сном спяць*⁴.

Наступны фрагмент, які апавядае пра сустрэчу на моры Божай Маці са святым Янам і іх размову – *Poszła mathka bozq po morzw szbyrayacz zlothe pyanky podkal yq szwanthy yan a gdziez mathwchno. ydq szynaczka swego lecyczyc* (Brückner, 1895, s. 22) – гэтаксама нярэдка ў беларусаў:

Ішоў Ян Злотоус чэрэз золоты мост, золотой кульбочкой опыраўся, з Найсвеншонькою Маценкою поўстрычаўся. Пытаецца Ян Злотоус: – Куды ідэш, Прэчыста Божа Маты? – Іду порушэнне вымоўляты (імя) з жылочок, з косточок, з чырвонай крыві, жоўтой кості...⁵.

У 2017 годзе Марыюш Леньчук дадае яшчэ дзве польскія замовы з XV ст., адшуканыя ў рукапісу дамініканцаў з Кракава. Адна з іх скарыстоўвалася супраць змяінага ўкусу: „Wierzę Boga”. Potym, *jestliż jest gad albo gadzica, sztir albo szczyrzyca, jaszczor albo jaszczorka, źmij[a] albo źmijica, przykazuje tobie bożqż mocq, aby temu to bożemu stworzeniu nic aby nie szkodzilo. A ma mianować ten, rzec mianem, kogo by tenci robak uszcypnqł: In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen* (Leńczuk, 2017, s. 221). Аўтар актыўна шукае паралелі хутчэй на захадзе (прыкладам, лічыць, што лексема *gadzica* магла б быць запазычанай з чэшскай ці нават нямецкай мовы) (Leńczuk, 2017, s. 224), між тым у беларусаў да апошняга часу фіксуюцца вельмі блізкія тэксты. На Гродзеншчыне гэта

³ Што не выключае пісьмовых фіксацый у цэлым. На сёння адмысловыя мэтакіраваныя пошукі проста не праводзіліся.

⁴ Архіў Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (АІМЭФ): зап. у 1990 г. Валодзіна Т. у в. Завідзічы Лепельскага р-на ад Казлоўскай М.С., 1924 г.н. Пашпарт запісу падаецца з прынятай у беларускай фалькларыстыцы практыкай. Тут і далей адсутныя кавалкі тэксту не пазначаюцца.

⁵ Зап. І. Мазюк у в. Машковічы Бярозаўскага р-на Брэскай вобл. ад Алены Пятроўны, 1919 г.н. (асабісты архіў збіральніка).

кароткія заклінанні, прычым не абавязкова ад укусу змяі, што можа ўскосна сведчыць аб міжфункцыянальнасці і самастойнай семантычнай нагрузцы такога парнага пераліку носьбітаў небяспекі: *Замаўляю ад вужжа, ад вужыцы, ад гада, ад гадзіцы. Каму завісць, каб не пайшло ў карысць. Дзяркач у зубы, галкі ў пяты, каб не дайшоў дахаты*⁶; *Ci wąż, ci wążusa, ci zmiej, ci zmiaica. Niech krew stanie, jak вона была в млодоці, niech stanie в tej smutniej nieszczęsności* (Balkuce, 2020, s. 369, Воран.). На ўсходзе краіны, як правіла, такія пералікі патэнцыйных носьбітаў небяспекі падрабязныя і ўваходзяць у вялікія па аб'ёму тэксты:

Устану я рана, памынося бела-румяна, выйду на чыстая поля, гляну на сіняе моря, на сінім морі стаіць дуб на дзвінаццаць какатоў, на дзвінаццаць карянёў. На том дубі змяя Настасся і *вуж-вужыца, курап-курапіца і яшчур-яшчырыца і слівень-слівяніца і казяў-казявіца*. Сабірайца сваіх людзей, сабірайца сваіх дзяцей, сабірайца і ўгаваріваця. Ня будзеце сабіраць, ня будзеце ўгаваріваць, прішлець Гасподзь Бог Міколу на сівум коню, мечам будзець голавы адсекаць, на запад сонца адкідаць. Плавала па сініму морю макавае зяренечка, стань жа ты ў (імя) лягчэй макавага зяренечка і ў жылах, і ў пажылах. Амінь⁷.

Такім чынам, раннія фіксацыі польскіх замоў паказваюць на выразную сюжэтна-матыўную агульнасць іх з беларускімі запісамі апошняга стагоддзя, што не выключае існавання агульнай прасторы ў мінулым.

Беларускія і польскія замовы ў еўрапейскай перспектыве

Відавочна, што вялікі пласт сюжэтаў, матываў у розных рэгіёнах Еўропы выяўляе значную ступень падабенства, заснаваную ў першую чаргу на ўніверсальных уяўленнях пра прычыны хваробаў і метады ад іх пазбаўлення. Кожная этнічная калекцыя поўніцца стратэгіямі па выгнанні хваробы, ачышчэнні ад яе, просьбамі аб ацаленні да персанажаў розных роўняў і інш. Іншая справа, пры захаванні схемаў адрозніваюцца фармальныя ўвасабленні, дэталі міфапаэтыкі і вобразнасці. Нароўні з мясцовай творчасцю назіраецца і моцная тэндэнцыя да запазычанняў, прычым рознай часовай глыбіні. Побач з перанятымі элементамі яшчэ з часоў распаўсюджання хрысціянства існуюць больш познія запазычаныя формулы, а сённяшняя карціна наогул характарызуецца перамяшаннем мясцовых рысаў з узятымі з самых розных крыніц, асабліва ў інтэрнэт-прасторы.

⁶ АІМЭФ: зап. у 1969 г. Пятроўская А. у в. Малая Воля Дзятлаўскага р-на ад Карэнкі Яўгені Сцяпанаўны, 1900 г.н.

⁷ АІМЭФ: зап. у 2016 г. Валодзіна Т. у в. Леніна (раней Гніліца) Слаўгарадскага р-на Магілёўскай вобл. ад Емельянавай Аляксандры Данілаўны, 1934 г.н. Какаты – дыялектная назва сукоў на дрэве.

Як ужо неаднаразова дэманстравалася ў навуковай літаратуры, усходнеславянскія замовы перанялі шэраг заходнееўрапейскіх матываў. Ужо добра даказаная агульная сюжэтная прастора, што аб'ядноўвае ўсходніх і заходніх славян з балтамі, хоць адрозненні ў балтыйскай і славянскай традыцыі больш, чым падабенстваў (Zav'álova, 2006). Таццяна Агапкіна вызначае наступныя крытэрыі для ўстанаўлення усходне- і заходнеславянскіх адпаведнікаў: большай часткаю гэта складаныя наратыўныя сюжэты, якія ўпэўнена ідэнтыфікуюцца пры параўнанні запісаў з розных традыцый; замовы з гэтымі сюжэтамі захоўваюць тую ж функцыю (матыў трох ружаў уваходзіць у замовы ад рожы) і прадстаўлены сукупнасцю варыянтаў па-за межамі паўночнаруускай традыцыі, не фіксуюцца яны і на Балканах, але папулярныя ў германскіх народаў (Агаркіна, 2010, s. 658–659). Ужо добра апісана функцыянаванне ў беларусаў шэрагу заходнееўрапейскіх сюжэтаў і матываў, сярод якіх сюжэт 1-га Мерзебургскага заклінання; матывы „Ішоў Хрыстос (іншы хрысціянскі персанаж), нёс тры ружы”; „Стой кроў у ране, як Хрыстос/вада ў Ярдані”; звароты да дрэваў пры болю зубоў, да Месяца з просьбай ачысціць цела/даць здароўе і інш. У дадзеным выпадку істотна заўважыць тое, што для Заходняй Беларусі менавіта яны – самыя распаўсюджаныя і дамінантныя ў адпаведных функцыянальных групах.

Да ліку беларуска-польскіх паралеляў, якія ўваходзяць у больш шырокую еўрапейскую прастору, з упэўненасцю можна аднесці і наступныя:

1. Матыў паслядоўнага выяўлення хваробы з частак цела распаўсюджаны шырока ў Еўропе і за яе межамі, вядомы са стараіндзейскіх і вавілонскіх тэкстаў, сустракаецца ў зборы Марцэлюса, як схема выкарыстоўваецца для шматлікіх сярэднявечных і больш позніх замоў. У беларускіх замовах гэты матыву характэрны перш за ўсё для жывёлагадоўчай магіі, а тэксты дэманструюць характэрнае для беларускай традыцыі імкненне да дэталізацыі, удакладненняў, павольнага і паслядоўнага пералічэння. А вось у палякаў і немцаў матыву зафіксаваны і для лекавання чалавека, прычым пры розных хваробах, гл. тут пры рожы: *Rozo... wylez z głowy – w piersi, z piersi – w brzuch, z brzucha – w kosci, z kosci – w golenie, z goleni – w stopy, z stop – w palce, z palcy – na sto lokci w ziemie* (Czernik, 1985, s. 94).
2. Зварот да дзіванні пры выгнанні чарвякоў з раны, перш за ўсё ў жывёлы. Да сонца зрываюць верхавінку дзіванні, потым прыціскаюць яе да зямлі каменем, каб і хвароба гэтак жа сталася прыціснутай: *Dziewanno, panno! póty cię stąd nie wypijszczę, dopóki robaki ryżej cielicy (czarnej krowy itp.) nie opuszczą* (Biegeleisen, 1929, s. 51). Цалкам тоесныя тэксты шырока фіксуюцца на ўкраінскай, рускай, літоўскай, нямецкай мовах. Пашырэнню іх на нямецкай і часткова польскай тэрыторыях усяляк садзейнічала перадрукоўка ў зборнічках магічных парадаў „Romanusbüchlein”, „Egyptischen Geheimnissen” (Spamer, 1958, s. 391). Шмат фіксацый і ў беларусаў, але гэтаксама часцей на захадзе. Акрамя дзіванні, у такіх рытуалах сустракаюцца чартапалох, асот.

3. Лекаванне сухотоў у дзіцяці. Замоўных тэкстаў пры лекаванні рахітычных захворванняў і туберкулёзу ў дзіцяці зафіксавана няшмат. У абсалютнай большасці гэта заклінальныя прыгаворы ў складзе рытуала. У беларусаў і палякаў вербальнае суправаджэнне лекавання сухотаў (рахіту) вылучае рытуалы з семантыкай другога нараджэння, прыкладам, рытуал-дыялог пры «перапяканні». У асобных раёнах Польшчы хваробу не толькі перапякалі, але і „варылі”: у Чэнстахове на распаленыя вуглі лілі ваду з запаранымі зёлкамі, а над параю трымалі дзіця: – *Co tam robicie?* – *Suchocisko warzytu* (Biegeleisen, 1927, s. 355). У беларусаў рытуальная „варка” сустракаецца падкрэслена пры лекаванні начніц: *Што ву робіце?* – *Варым крыксы.* – *Варыце горш, каб не варылі больш* (Tolstoj, 2003, s. 374).

Калі рытуал-дыялог пры падобных рытуалах шырока бытаваў у Еўропе, разгорнуты зварот да пэўнай істоты/прадмета з просьбаю дадаць мяса на косці характэрны для беларуска-ўкраінска-польскай тэрыторыі. Замоўная вобразнасць разгортваецца на проціпастаўленні голых касцей і жаданага мяса. „Калі стала зразумелым, што дзіця «ў сушчах», маці нясе яго пасля заходу сонца да першага за вёскаю крыжа, кладзе ля падножжа і тройчы гаворыць: *Крыжу мілосці! Дай цела на косці! А не дасі цела на косці — Просім і да сваей мілосці!*” (Nikiforovskij, 1897, s. 39). Менавіта матыў звароту па «мяса» (= здароўе) да Бога і святых дамінуе ў польскай заклінальнай практыцы: *O Jezu z wysokości, włóż ciała na te kości, jak nie włożysz ciała na te kości, to je weź do swojej wieczności* (Paluch, 1994, s. 197).

Да часоў індаеўрапейскай еднасці адносіцца сюжэт *сустрэчы*, які праз вякі захаваў даволі стабільную будову тэкстаў. Сітуацыя абмену рэплікамі атрымала назву матыва „роўных ведаў” (Куды ідзеш? – Іду лячыць): адзін з персанажаў задае пытанне пра мэту падарожжа, другі паведамляе, што ідзе кагосьці лячыць, у адказ на што першы, як правіла, з больш высокім статусам, ухваляе яго дзеянні. Вядуць дыялог пары сакральных персанажаў, з выразнай іерархіяй, якую, безумоўна, ачольваюць Ісус Хрыстос і Божая Маці, у ліку сустрэчных у беларусаў – святых, нават сонцавыя дочки, бабка і г.д. або сам шаптун.

Святая госпажа богородице и святыи чудотворца Козьма и Дамиан, станьте на помочи, и но аз, грешный, примовляю, но ты, госпоже, и размовляешь и распловляешь. Сошла святая богородица со небесе, // пошла по золотому мосту, и зстретит еи Иисус Христос, и рек еи: дай ми? И идешь? Иду раба божиа измовляти (*Redkie istočniki*, 1977, s. 110).

Гэта адзін з нямногіх рукапісных старабеларускіх тэкстаў, і ён арганізаваны паводле сюжэту *сустрэчы*. Аднак у наступныя стагоддзі сюжэт нават у дэталях даволі папулярны ў беларускіх замовах ад рознага роду немачаў. Значную колькасць тэкстаў прапануе польская традыцыя, а вось у цэнтральнай і заходняй Расіі і тым больш на поўначы матыў амаль невядомы, у заходніх і балканскіх славян сустракаецца ў складзе рукапісных малітваў. На карысць даўніны сюжэта сведчыць частая нематываванасць дыялогу сакральных персанажаў.

Беларускія і польскія замовы: ад паралеляў да агульнай сюжэтна-матыўнай прасторы 141

Сярод лекавальных тэксты з сюжэтам сустрэчы і формулай парады ў беларусаў сустракаецца толькі на заходнім памежжы:

Ішла Матка Боская праз густы лес. Спаткаўся Пан Езус і пытаецца:

- Куды ідзеш, Матка Боская?
- Іду праз тры дрэвы замаўляць урокі.
- Ідзі, замаўляй, памагай, помашчы божай з анёламі. Аман – 3 р.⁸

Яшчэ больш старажытны, на думку даследчыкаў, той варыянт сюжэту, калі дыялог адбываецца між памочнікам і самой хваробай, дэманам хваробы. У польскай традыцыі гэты матыў даволі папулярны і стэрэатыпны ў сваёй арганізацыі:

Szła Bołączka z Bołęcina, napotkał ją święty Józef:

- Dokąd idziesz, Bołączka?
- Idę kości łupać, krewią rozlewać.
- Żebyś się rozchodziła po grzesznym cieie, jak aniele po kościele (Grabowski, 1896, s. 129).

У беларусаў сюжэт сустрэчы менавіта з хваробай ужо вельмі рэдкі:

Ішоў Гасподзь дарогаю, рожа другою, сустракаецца Гасподзь і з рожаю.

- Куды ты, рожа, ідзеш?
- Я рожа, я іду к Ганне, кроў яе разбаўляць, цела яе раздуваць.
- Ідзі, рожа, у чыстае поле, де вецер не вее, дзе сонца не грэе, дзе пташкі не залятаюць. Там табе столікі засціланы, там табе кубачкі наліваны. Там табе есць піць і есці і мякка спаць⁹.

Пэралік падобных ці нават ідэнтычных рэалізацый еўрапейскіх матываў і сюжэтных схем у беларусаў і палякаў можна яшчэ працягваць. Але важна пазначыць і колькі прыкладаў, якія аб'ядноўваюць менавіта польскую і заходнебеларускую традыцыі.

Паралелі на беларуска-польскім памежжы

Фронтальны агляд замоўных корпусаў суседніх традыцый выяўляе шэраг супадзенняў, якія, між тым, невядомыя або рэдкія на ўсходзе Беларусі¹⁰. Адным

⁸ АІМЭФ: зап. у 1969 г. Давідовіч І. у в. Яцыны Астравецкага р-на Гродзенскай вобл. ад Бараноўскай Сабіны Міхайлаўны, 57 гадоў.

⁹ АІМЭФ: зап. у 2019 г. Валодзіна Т. у г. Глуск Магілёўскай вобл. ад Жарнаклёвай Анастасіі Сямёнаўны, 1931 г.н.

¹⁰ Маючы на ўвазе той факт, што актыўныя міграцыі другой паловы XX ст. і распаўсюд друкаваных зборнікаў замоў на мяжы тысячагоддзяў прывёў да перамяшання спрадвечных і запазычаных тэкстаў у розных кутках краіны.

з маркёраў заходнебеларускіх замоў выступае формула „адзін сурочыў, утрых адрабляюць” (гл. з Воранаўскага р-на: *Адзін чалавек урок, а тры адракуць: Буг Ойцец, Буг сын Божы і Буг дух свенты*), фіксаваная і ў іншых раёнах этнічнай тэрыторыі беларусаў, дзе, аднак, сустракаецца са значна меншай шчыльнасцю і ўваходзіць у разгорнутыя тэксты. У польскай традыцыі гэтая формула вядомая ў розных частках краіны і з нязначнай варыянтнасцю: *W Imię Ojca i Syna i Ducha św. Amen. Jeden cie urzykl, trzech cie odrzyka: Bóg Ojciec, Syn Boży, Duch św.* (Cisek, 1889, rozdz. III, s. 70, № 66). Фіксаванасць формулы далей у Заходняй Еўропе прымушае задумацца пра яе паходжанне і шляхі распаўсюджвання. Самая старая ўзгадка ў нямецкамоўных тэкстах датуецца XIV ст. (Schönbach, 1880, s. 69). Шмат варыянтаў паходзіць з памежных раёнаў Літвы, прычым як на беларускай, так і на польскай і літоўскай мовах.

На ўзроўні замоўнай вобразнасці вылучаюцца адзінкі: тры зорачкі з пералічэннем іх асаблівасцяў: *Zorzyczki, zorzyczki, trzy was jest – Цудоўныя зоркі на небе: адна ясная, другая красная, трэцяя (імя). Аміль* (Vasilevič i Salavej, 2009, s. 177, № 797); ахвяраванне 77 ліхаманкам: „От шыхли зварыты яйцэ і нэсты на пэрэкрэст дориг. Кынуты и сказаты: *Шыхля, вас сэмдисят сим, натэ сніданне всим*”¹¹ – пол. „Chory je na czczo 77 ziarenek surowego grochu i mówi: *Je was siemdesit i sim, naj wam bude na śniadanie wsim*” (Kolberg, 1963, s. 171); ячмень/пшаніца ў дыялогах пры ячменю: Каб ячмень з вока сышоў, калі хто спытае: *Што то - ячмень? альбо У цябе ячмень?, трэба без развагаў адказаць: Лжэш, прароку, пшаніца на воку!* (Federowski, 1887, s. 389, № 2365) і інш.

Больш у разгорнутыя сюжэтныя формы ўкладаецца матыў *Хадзіў сакральны персанаж і не баяўся, так і ты не бойся: Najświętsza Panno, / Ty, święta Anno! / Chodziłaś po górach, / Po lasach, / Nie balaś się niczego – I ty się nie bój, Stanisławie!* (Kotula 1976, s. 199–200) і *Хадзіў Гасподзь на зямлі і на вадзе і на ўсякай моцы і не баяўся суроцы, уроку, улёку і прыгавору, ні пужання, ні ўлакання. I ты, раб божы, ня бойся ні ўроку, ні ўлёку* (Замовы, 1992, № 974). Блізкі і сюжэт „*Дшоў Хрыстос цераз лес, не ўкусіў яго ніякі пес, каб не ўкусіў і мяне*” – гэтаксама сюжэт-маркер заходнебеларускіх і польскіх замоў. Наогул, апеляцыя да жыццёвага шляху Хрыста, натуральна, складаючы аснову народных малітваў, мае і выразныя сюжэтаўтваральныя і важкія семантычныя функцыі ў шэрагу замоў, бо адсылка да прэцэдэнта адным сваім фактам магічна забяспечвае дзейнасць і выніковасць замаўлення.

Ішла Божа Маці ўдар адымаці ад белага цела, ад белай касці, ад чырвонай крыві. Двох адымае, трэці памагае, а Божая Маці малітву замаўляе. Госпадзі, прымі маю малітву да святое раны. Хрыстос радзіўся, хрысціўся на Вердані¹².

¹¹ Беларускі-фальклорна этналінгвістычны атлас (архіў Інстытута мовазнаўства НАН Беларусі: зап. Махонь С.В. у в. Засімы Кобрынскага р-на Брэсцкай вобл.).

¹² АІМЭФ: зап. у 1965 г. Юшкевіч Д.І. у в. Пасінічы Слонімскага р-на Гродзенскай вобл. ад Валюк Марыі Васільеўны, 55 гадоў, непісьм.

Беларускія і польскія замовы: ад паралеляў да агульнай сюжэтна-матыўнай прасторы 143

Pana Chrystusa prorokowano w Nazarecie, wrodził się w Betleiem, wkrzyżowany w Jeruzalem – jako to prawda, tak ta krew niech się zastanowi (Lud, 1899, s. 80).

Для заходнебеларускіх замоў, запісаных у бальшыні выпадкаў ад католікаў, сігнальным можна назваць зачын „Божа Маці по садочку / небу / касцёлу ходзіць, сыночка за ручку водзіць”. У замовах ад розных функцыянальных груп дапаўняецца адпаведна спецыялізацыі :

У нядзелю рана сонейка ўзыходзіць, Найсвенча Матка па цэркві ходзіць, свайго сыночка за ручку водзіць. Ішла, на камень ступіла, слядок зрабіла, (імя) каўтун на месца паставіла. Хваціць табе, каўтуне, хадзіць... (Vasilevič i Salavej, 2009, s. 277, № 1277, Карэліц.); Найсвеншая Матка па небу хадзіла, свайго сыночка за ручку вадзіла. Вольгачку мамка радзіла, залатушачку пасадзіла. Ад духа серца, ад духа серца, Пан Езус у гробе, а серца ў тобе¹³.

Тое ж і ў польскай традыцыі: *Soneczko schodyt', naświetsza Panna do dworu chodyt', swoho Syna blahaje, szystuju słožu zamawlaje, czorneje belmo naświetszym swoim włosiom steraje* (Kolberg, 1964, s. 207).

Аднак колькасна пераважаюць тэксты, дзе апавядаецца пра падарожжа Божай Маці з Сынам з розных набажэнстваў на мора: *В ныдлію рано сонычко ходыць, Божя Матер сыночка за ручку водыць. Пovýла ёго на коганэць, з коганыці на поміну, з поміны на сыне морэ...* (Valodzina, 2009, s. 651, Маларыц.). Менавіта такая рэалізацыя сюжэту ўласцівая польскім тэкстам, якія маюць назву народных малітваў і прамаўляюцца перадусім у прафілактычных мэтах: перад сном, перад дарогай і пад.

W niedziele rano suonecko schodzi, naświętsa Paninka Synacka wodzi. Zawiedua go na jucznia, z Juczna na ranną msą, z ranny msy na wielgą msą, z wielgi msy na kazanie, a z kazania do raju. A w tym raju kamiń puywa, gdzie Pan Jezus uodpocywa. Wszyćkie panny zasnęu, ino jedna nie spaua: Siedzi sobie na suonecku, trzyma ksiązkę na uonecku. Do kościoua biegali, janieli śpiwali... (Udziela, 1889, s. 594–595).

Паралелі па-за кантактнымі зонамі

У цэлым арэальнае даследаванне беларускіх замоў у параўнанні з польскімі выявіла цікавую карціну, якая дэманструе адметныя супадзенні па-за суседнімі тэрыторыямі. Адна і тая ж формула з даволі высокай ступенню шчыльнасці

¹³ АІМЭФ: зап. у 1976 г. Барташэвіч Г.А. у в. Ассё Лепельскага р-на Віцебскай вобл. ад Сазон Н.М., 78 г.

мога фіксавацца далёка ад зоны памежжа. У той жа час уласна прыгранічныя беларускія раёны дэманструюць іншую і наогул самадастатковую замоўную сістэму. Акрамя шэрагу прыватных вобразных паралеляў, кшталту звароту да кутоў/вуглоў пры лекаванні начніц *Katku, katku, przywroc spanie mojemu dzieciątku* (Kotula, 1976, s. 183) і *Куточки-браточки, возьмите от того младенца ночнички да нашілите на его сонички* (Агаркіна, 2003, № 51, Гомел.), вылучаюцца і даволі буйныя комплексы, цэлыя функцыянальныя групы, вербальна распрацаваныя ў палякаў і на беларускім Падняпроўі пры тым, што ў Заходняй Беларусі не зафіксавана ніводнага тэксту. Да іх ліку адносяцца, прыкладам, замовы ад бяльма, жабкі, шалу (wścieklizny) і, часткова, ад залатніка.

Цэнтральны сюжэт беларускіх, амаль выключна падняпроўскіх, замоў ад бяльма можна прадставіць наступным чынам: «Святы Юры / інш. ехаў верхам / ішоў, за ім беглі тры сабакі (харты, ваўкі, валы, інш.) – чорны, белы і чырвоны (шэры); трэці ці ўсе трое здымалі / злізвалі / зганялі бяльмо». З прасоўваннем на захад беларускія і ўкраінскія памочнікі-харты саступаюць месца іншым персанажам, перш за ўсё святым асобам, хоць і ў беларусаў у адзінкавых выпадках Ісуса Хрыста суправаджаюць трое святых (выконваючы дзеянні, традыцыйна замацаваныя за жывёламі-памочнікамі):

Первым разам, добрым часам Госпаду Богу памалюся, Прачыстай Мацеры пакланюся. Ішоў сам Гасподзь і веў за сабой трох ангелаў-архангелаў Пятра, Паўла і Іллю. Пятро слізае, а Павел бельмы зганяе, а Ілля вочы ачышчае (Vargeenka, 2009, s. 49).

Дадзеныя з розных этнічных традыцый пераканаўча сведчыць пра тое, што ў замовах гэтай функцыянальнай групы дамінуе матыў шляху. У заходніх славян, дзе гэты матыў з'яўляецца стваральным у дадзенай групе, у якасці аднаго з вандроўнікаў называецца сама хвароба, якая яшчэ толькі збіраецца да хворага і яе дзеянні можна яшчэ прадухіліць, хваробу можна ўгаварыць, каб яна нічога не прадпрымала: *Sedl pan Jezus z Najświętszą Panną drózką / Spotkał się z rysim pazurem i huscką, / „Kaj ty idziesz rysy pazurze i huscko?” / – Idę ludziom ocy zastłaniać* (Siarkowski, 1879, rozdz. III, s. 54). Акрамя Ісуса Хрыста з Божай Маці ўзгадваюцца святыя Разалія, Атылія і Сюзанна, якія сустракаюцца з імі і паведамляюць пра свой намер дапамагчы пакутніку. Магчыма, перавага ідэі шляху ўзмацняецца і сімволікай уласна вока, калі орган зроку ўспрымаецца як канал, дарога для перамяшчэння інфармацыі з чыста візуальнага плана ў план зместу.

У заходніх славян матыў *трох падарожных дзеваў* адносіцца да ліку асабліва папулярных, ва ўсходніх – персанажы-памочніцы часцей змяшчаюцца ў сакральны цэнтр. У польскіх, а таксама чэшскіх замовах жаночыя персанажы-памагатэля занятыя пераважна рукадзеллем, а трэцяя з іх дапамагае ад хваробы: *Św. Kasylda trzy córeczki miała: / Jedna śwacka, / Druga pracka, / Trzecia nic nie robiła, / Ino huscke żegnała, / Zeby oka nie popsula / Kości nie potamala* (Ciszewski, 1887, rozdz. III, s. 55). Калі ж звярнуць увагу на нямецкае суседства, то і там,

Беларускія і польскія замовы: ад паралеляў да агульнай сюжэтна-матыўнай прасторы 145

пачынаючы з XVI–XVII стст. матыў трох паннаў пераважае, прычым у розных частках краіны. Як правіла, гэтыя панны не маюць імя, дзеянні дзвюх з іх накіраваны на замятанне, зрыванне, прыбіранне лістоты, травы, пылу і г.д., што магічна апраўдана і папярэдняе дзеяннем трэцяй, якая лечыць ад канкрэтных недамаганняў, да прыкладу, ад бяльма ў воку:

Es gingen 3 heilige Mägde übern Weg, die erste schüttet Sand in den Weg, die zweite pflückt Gras aus der Weg, die dritte nimmt den Fluß aus Kopf und Augen weg (Ernst, 2011, s. 188, Мекленбург) – Ішлі тры святыя дзеvy дарогаю, адна сыпала пясок на дарогу, другая рвала траву з дарогі, трэцяя зняла Fluß з галавы і вачэй.

Менавіта такой прыродна-ачышчальнай дзейнасцю ў магічным імкненні да вызвалення ад хваробы займаюцца тры паненкі ў замовах у зоне панямонска-заходнепалескага памежжа:

Па небе ішлі тры панны, *адна ваду адлівае, другая траўку адкідае*, трэця ад ... урокі адганяе. Святыя мошчы, станьця ў помашчы¹⁴; Стаяла цэркаў, у цэрквачцы тры сястрычкі: *адна пясочак сыпле, другая вадзічку лье, трэцяя траўку шаўкову шчытала*, падумы жэнскія, мужскія (імя) знімала¹⁵.

Такім чынам, у шырокай прасторы нямецкамоўных замоў і іх бліжэйшых суседзяў тры жаночыя персанажы дапамагаюць хвораму ўсе разам або толькі трэцяя з іх. Сферы дзейнасці гэтых герань даволі разнастайныя, тэма ткацтва, хоць і прадстаўленая досыць шырока, дамінуе ў польскіх і вельмі шырока пашырана ў беларускіх замовах. Але што цікава – не зафіксаваная на памежжы. Замовы Заходняй Беларусі працягваюць нямецкую тэматыку і вобразнасць, як бы пераскочыўшы праз польскую тэрыторыю.

Цікава супаставіць і іерархічныя дачыненні жаночых персанажаў у замовах. Заходнееўрапейская традыцыя, як правіла, не вылучае верхавенства, пазначыўшы ўсіх траіх як дзеваў, Марый або кожнай з іх надаўшы свае здольнасці ў лекаванні хваробы. Бліжэйшая да нас польская традыцыя сюжэт трох жаночых персанажаў увасабляе ў вобраз трох дачок святой, апошняя з якіх дапамагае ў лекаванні: *Święta Otylija, trzy córki miała: Jedna prządła, Druga motała, A trzecia urok świętym odczyniała* (Biegeleisen, 1929, s. 243). У беларусаў у замовах вельмі рэдка выступае інфармацыя пра „бацькоў” сяцёр, тым не менш назіраецца створаны падобным чынам вобраз Найсвеншай / Прачыстай

¹⁴ Архіў вучэбна-навуковай лабараторыі беларускага фальклору БДУ (АВНЛ): зап у 1989 г. Малотка Т. у в. Добры Бор Баранавіцкага р-на Брэсцкай вобл. ад Журко Марыі Мікалаеўны, 1936 г.н.

¹⁵ АВНЛ: зап. у 1998 г. Яфімава В. у в. Сялец Івацэвіцкага р-на Брэсцкай вобл. ад Папко Аляксандры Сцяпанаўны, 1925 г.н.

Маці: *У Найсвеншай Маткі было тры дачушкі: Палагея, Анастасея, Аўдакея. Палагея рану замаўляла, Анастасея жгала вынімала, Аўдакея краску ўнімала* (Vasilevič i Salavej, 2009, s. 144, № 624).

У польскіх замовах распрацаваны матыў *стрэлу* і нават наяўныя найменні сярод наменклатуры хваробаў, матываваных адчуваннем стрэлу/вострай раны: *postrzał, zastrzał*. Замовы адпаведнай функцыянальнай групы абапіраюцца на схему сустрэчы і дыялога, калі ўласна хвароба сустракаецца на сваім шляху з Панам Езусам і непасрэдна мовіць аб сваім намеры гвалтаваць хворага, тым самым падкрэсліваецца ўніверсальная дэталі: страляць у хворае месца:

Poszedł zastrzał ze swoją zastrzałową, / Ze swoim siedmiorgiem dzieci. / Napotkał go tam Pan Jezus z nieba. / (Pan Jezus) - Gdzie ty idziesz zastrzale? / (Zastrzał) – Idę na jego (chorego dziecka) imieniny, / Będę strzelał w jego żyły. / (Pan Jezus) – Nie chodź-że tam zastrzale, / Bo ja ci tam nie każę. / Idźże ty w olszynę, grabinę, / W sośninę, wszelaką drzewinę. / Będzie ci sam Pan Jezus mocą, / Najświętsza Panna dopomocą (Biegeleisen, 1929, s. 222).

Украінская і руская традыцыі ў замовах гэтай функцыянальнай групы аддаюць перавагу не дыялагічнай форме, але наратывам. А беларусы, якія фактычна не маюць у складзе свайго замоўнага кампендыума хваробаў з назвамі, абумоўленымі матывам стрэлу, гэтым самым амаль выключылі дадзены матыў з комплексу вербальнай магіі, увасобіўшы ўніверсальную для еўрапейскай (і шырэі) прасторы ідэю адстрэльвання хваробы ў арыгінальным блоку замоў ад звіху/удару, якія будуюцца па ўзоры рытуалу-дыялога і трансліюць схему сустрэчы хваробы з сакральным персанажам на іх шляху.

Шла Найсвенша Панна Марыя, удар ... одговарала. Судочыла сыночка, стала ёго пытаты:

– Куда ідэш, сыноч?

– Соколі стрэляты.

– Да нэ бі, сыночку, у голывочку, да бі ў суставы, штоб усі суставы да на місты асталі.

От хвілі до хвілі, штоб сталі ўсі суставы на міры (Valodzina, 2009, s. 641, Іванаўск.).

Заканаммерным выглядае факт, што польская замоўная сюжэтыка працягнула і творча распрацавала нямецкую тэматычна-вобразную разнастайнасць. Заўважна вылучаецца матыў *Шчаслівая гадзіна нараджэння Хрыста, каб была спрыяльнай і гадзіна лекавання*:

Scęśliwa była godzina kiedy Najświętsza Panna porodziła syna, Zeby taka była scęśliwa godzina kiedy będą te róże (...) *zazegnynac* (Siarkowski, 1879, rozdz. III, s. 56). Szczęśliwa ta godzina była, kiedy Najświętsza Maryja Panna Jezusa Chrystusa rodziła; niechże i ta będzie szczęśliwa, która ja cie boleśnie wymawiam (Dąbrowska, 1902, s. 427).

У беларусаў па-за зонай памежжа, сярод праваслаўных запісаны тэксты з акцэнтам на шчаслівай мінуце Богага нараджэння і, адпаведна, вясёлым дні. Паказальны ў гэтым кантэксце формульны зачын з замовы з Бярэзінскага р-на: *Шчаслівая тая мінутачка, у якую Ісус Хрыстос нарадзіўся* (Vasilevič, Salavej, 2009, s. 48, № 104); *Як Ісус Хрыстос нарадзіўся, увесь свет вазвесаляўся, ахрысціўся і ўзрадаваўся. Так тожа раба Божая (імя) ахрысцілася і ўзрадавалася і злему чалавеку не паддавалася* (Vasilevič і Salavej, 2009, s. 190, № 864).

Сюжэтна-матыўны склад заходнебеларускіх замоў

Узровень сабранасці і даследаванасці замоў заходняй часткі краіны яшчэ не дазваляе дастаткова дакладна правесці мяжу па тэрыторыі Беларусі, што аддзяляла б яе ад усходняй; пэўным арыенцірам можа служыць граніца, што існавала да 1939 г. Аднак, культурныя межы далёка не абавязкова і не заўсёды супадаюць ці нават перасякаюцца з палітычнымі і дзяржаўнымі межамі. Адным з крытэрыяў можа быць шчыльнасць пражывання каталіцкага насельніцтва, аднак і ў праваслаўных замовах на гэтай зямлі ў бальшыні выпадкаў назіраюцца тыя ж самыя рысы.

Прытэндэнцыі да заклінальнага, часта формульнага характару тэкстаў, невялікую долю складаюць наратыўныя замовы. Сюжэтны тып міфалагічнага цэнтру тут рэдкі, магчыма, позні, у параўнанні з замовамі з суседніх рэгіёнаў Беларусі лапідарны, падзейнасць жа забяспечваецца матывам шляху сакральнага персанажа. У эпічных сюжэтах з тэмай шляху перамяшчэнне персанажа падаецца з мінімальным апісаннем прасторы, на фоне якой адбываюцца падзеі. У замовах пераважна каталіцкага насельніцтва гэты матыву шляху рэалізуецца ў паэтычным зачыне „У нядзелю рана ясна сонца ўсходзіць/не ўсхадзіла, Божая Матэчка па касцёлу хадзіла”.

Менавіта захад краіны і перш за ўсё каталіцкія раёны паказальны зваротам да сюжэтаў Святога Пісьма і да вобразаў Ісуса Хрыста, хоць і ў народным, нярэдка па-свойму патлумачаным варыянце: *Ісус Хрыстос цягнеў і крыві астанавіцца вялеў* (Vasilevič і Salavej, 2009, s. 375, № 1791, Зэльв.).

Замоўныя рэпертуары вясковых шаптух, як правіла, уключаюць тэксты ад урокаў і пярэпалаху, рожы і звіху, крывацёку і зубнога болю, лішаю і ўкусу змяі. Гэтая функцыянальная канстанта, натуральна, можа дапаўняцца тэкстамі ад галаўнога болю ці грызі, ураза або не ўключаць ніякіх іншых замоў, але гэты „знахарскі мінімум” пацвярджаецца і экспедыцыямі апошняга часу. І ў саміх замовах ад той ці іншай хваробы заўважна вылучаюцца сюжэтна-матыўныя прыярытэты, якія пераважаюць з вялікім адрывам. Тэксты з шырокай зоны памежжа маюць вялікую колькасць дакладных адпаведнікаў з заходнееўрапейскімі эквівалентамі, а таксама выяўляюць моцны заклінальны характар. На беларуска-польскім памежжы замовы часта ўключаюць дыялог, што працягвае гэты характэрны для польскай традыцыі сюжэтны ход.

ВЫСНОВЫ

Даследаванне актуалізавала вывучэнне духоўнай культуры Заходняй Беларусі ў цэлым і замоўна-заклінальнай традыцыі ў прыватнасці. Такая рэзкая неадпаведнасць у колькасці і сюжэтна-матыўнай шматстайнасці ў заходніх памежных раёнах і, напрыклад, Падняпроўі, асабліва Пасожжы, прымушае паразважаць над пытаннем аб тэмах, дэталях і дамінантах не толькі сферы народнай медыцыны, але і ў больш шырокай перспектыве – абстрактэгіях і тактыках узаемадзеянняў з сакральным светам, структуры дачыненняў унутры соцыуму. Больш выразная і глыбокая ступень народнай рэлігійнасці заходнебеларускіх вяскоўцаў абумовіла пошук адпаведных шляхоў вырашэння канфліктных сітуацый. Насычанасць замоўных тэкстаў хрысціянскай сімволікай сведчыць аб высокім узроўні абазнанасці ў біблейнай літаратуры. Розныя, як этнічныя, так і канфесійныя, кантакты пакінулі свой след у замоўным рэпертуары і ў сістэме народнай медыцыны жыхароў Брэстчыны і Гродзеншчыны.

Праведзенае супастаўленне набліжае да апісання агульнага еўрапейскага фонду, звязанага з распаўсюджаннем і адаптаваннем хрысціянскіх матываў і вобразаў.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Sources / Źródła

- Balkuce, Ryta. (2020). Z belaruskich ekspedycyj. *Belaruskì fal'klor: matèryâly i dasledavannì*, 7, s. 361–370. [Балкуце, Рыта. (2020). З беларускіх экспедыцый. *Беларускі фальклор: матэрыялы і даследаванні*, 7, с. 361–370].
- Bartaševič, Galina. (1992). *Zamovy*. Minsk: Navuka i tэхnika. [Барташэвіч, Галіна. (1992). *Замовы*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Biegeleisen, Henryk. (1927). *Matka i dziecko w obrzędach, wierzeniach i zwyczajach ludu polskiego*. Lwów. Nakładem towarzystwa wydawniczego „Atheneum”.
- Biegeleisen, Henryk. (1929). *Lecznictwo ludu polskiego*. Kraków: Polska Akademia Umiejetności.
- Cisek, Marceli. (1889). Materyjaly etnograficzne z miasteczka Żołyni w powiecie przemyskim. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 13, rozdział III, s. 54–83.
- Ciszewski, Stanisław. (1887). Lud rolniczo-górnicy z okolic Sławkowa w powiecie olkuskim. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 11, rozdział III, s. 1–129.
- Czernik, Stanisław. (1985). *Trzy zorze dziewicze. Wśród zamawiań i zaklęć*. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie.
- Dąbrowska, Stanisława. (1902). Lecznictwo ludowe. *Wisła*, 16, s. 425–429.
- Federowski, Michał. (1897). *Lud białoruski na Rusi Litewskiej. Materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877–1905: w 8 t. T. 1. Wiara, wierzenia i przesady z okolic Wolkowyska, Slonima, Lidy i Sokółki*. Kraków: Polska Akademia Umiejetności.

Беларускія і польскія замовы: ад паралеляў да агульнай сюжэтна-матыўнай прасторы 149

- Grabowski, A. (1896). Lecznictwo ludowe. *Wisła*, 9, s. 129–130.
- Kolberg, Oskar. (1963/1888). *Dziela wszystkie*, t. 31. *Pokucie*, cz. III. Wrocław–Poznań: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Kolberg, Oskar. (1964/1891). *Dziela wszystkie*, t. 34. *Chelmskie*, cz. II. Wrocław–Poznań: Polskie towarzystwo Ludoznawcze.
- Kotula, Franciszek. (1976). *Znaki przeszłości. Odchodzące ślady zatrzymań pamięci*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Krčėk, Franciszek. (1899). Zamawiania chorób i t.p. *Lud*, 5, s. 78–82.
- Nikiforovskij, Nikolaj. (1897). *Prostonarodnye primety i pover'ã, suevernye obrãdy i obyčaj, legendarnye skazaniã o licah i mestah*. Vitebsk: Gubern. tipolit. [Никифоровский, Николай. (1897). *Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легендарные сказания о лицах и местах*. Витебск: Губерн. типолит.].
- Redkie istočniki po istorii Rossii*. (1977). Вып. 1: *Drevnerusskij lečebnik*. Perevod s pol'skogo XVI v., spisok XVII v. Podg. k pečaťi Z.N. Vočkarevoj. M. AN SSSR. [Редкие источники по истории России. (1977). Вып. 1: *Древнерусский лечебник*. Перевод с польского XVI в., список XVII в. Подг. к печати З.Н. Бочкаревой. М. АН СССР].
- Schönbach, A. E. (1880). Segen. *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur*, 12, s. 65–82.
- Siarkowski, Władysław. (1879). Materiały do etnografii ludu polskiego z okolic Kielc. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, t. 3, s. 3–61.
- Štėjner, Ivan; Novak, Valãncina. (1997). *Tãmnicu zamoŭnaga slova*. Gomel': BGTÌ. [Штэйнер, Иван; Новак, Валянціна. (1997). *Таямніцы замоўнага слова*. Гомель: БГТІ].
- Töppen, Max. (1894). Wierzenia mazurskie z dodatkiem, zawierającym klechdy i baśnie *Mazurów*. Odbitka z t. VI „Wisły”. Warszawa: Druk Józefa Jeżyńskiego.
- Udziela, Seweryn. (1889). Religia i modlitwa u ludu Ropczyckiego. *Wisła*, 3, s. 592–601.
- Valodzina, Taccãna. (2009). *Malyã žanry fal'kloru. Zamovy. U: Tradycyjnã mastackã kul'tura belarusãi. U 6 t. T. 4. Brèsckae Palesse*. Kn. 2 (s. 599–654). Minsk. [Валодзіна, Тацяна. (2009). *Малыя жанры фальклору. Замовы. У: Традыцыйная мастацкая культура беларусаў. У 6 т. Т. 4. Брэсцкае Палесце*. Кн. 2 (с. 599–654). Мінск: Выш. шк.].
- Vãrgeenka, Svãtlana. (2009). «*Na mory-akiãne, na vostrave Buãne...*» (*lekavyã zamovy Gomel'sčynu*): *fal'klorna-ětnagrafičny zbornik*. Gomel': GDU. [Вяргеенка, Святлана. (2009). «*На моры-акіяне, на востраве Буяне...*» (лекавыя замовы Гомельшчыны): *фальклорна-этнаграфічны зборнік*. Гомель: ГДУ].
- Vasilevič, Uladzimir; Salavej, Liã. (2009). *Zamovy*. Minsk: „Belarus”. [Васілевіч, Уладзімір; Салавей, Лія. (2009). *Замовы*. Мінск: „Беларусь”].

Studies / Opracowania

- Agapkina, Tat'ãna. (2003). *Polesskie zagovory (z zapisãh 1970–1990 gg.)*. Sost., podgotovka tekstovi komment. T.A. Agapkinoj, E.E. Levkievskoj, A.L. Toporkova. Moskva: Indrik. [Агапкина, Татьяна. (2003). *Полесские заговоры (з записях 1970–1990 гг.)*. Сост., подготовка текстови коммент. Т.А. Агапкиной, Е.Е. Левкиевской, А.Л. Топоркова. Москва: Индик].

- Agapkina, Tat'ana. (2010). *Vostočnoslavânskie lečebnye zagovory v sravnitel'nom osvešenii. Sūžetika i obraz mira*. Moskva: Indrik. [Агапкина, Татьяна. (2010). *Востоčnoславянские лечебные заговоры в сравнительном освещении. Сюжетика и образ мира*. Москва: Индрик].
- Brückner, Aleksandr. (1895). Kazania średniowieczne, cz. 2. *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny*, 24, s. 1–52.
- Brzozowska-Krajka, Anna. (1995). Między magią a religią: o modlitewkach ludowych. W: Jerzy Bartmiński, Maria Jasińska-Wojtkowska (red.). *Folklor – sacrum – religia* (s. 183–200). Lublin: IEŚ–W.
- Ernst, Wolfgang. (2011). *Beschwörungen und Segen. Angewandte Psychotherapie im Mittelalter*. Böhlau Köln.
- Krzyżanowski, Julian (red.). (1965). *Słownik folkloru polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Leńczuk, Mariusz. (2017). Dwa staropolskie zaklęcia z XV w. *Studia Źródłoznawcze*, 55, s. 217–228.
- Marczewska, Marzena. (2012). *Ja cię zamawiam, ja cię wypędzam... Choroba. Studium językowo-kulturowe*. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego.
- Nebžegovskaâ-Bartmińskaâ, Stanislava. (2005). Šla bolâčka s Bolentina... Konceptualizaciâ boleznî v pol'skom âzyke i v pol'skih narodnyh zagovorah. W: *Zagovornyj tekst. Genezis i struktura* (s. 309–325). Moskva: Indrik. [Небжеговская-Бартминская, Станислава. (2005). Шла болячка с Болентина... Концептуализация болезни в польском языке и в польских народных заговорах. В: *Заговорный текст. Генезис и структура* (с. 309–325). Москва: Индрик].
- Niebrzegowska-Bartmińska, Stanisława. (2007). *Wzorce tekstów ustnych w perspektywie etnolingwistycznej*. Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Paluch, Adam. (1994). Suchoty: przyczynek do ludowego pojęcia o chorobie, etiologii i terapii. W: Wojciech J. Burszta, Jerzy Damrosz (red.). *Pożegnanie paradygmatu? Etnologia wobec współczesności* (s. 192–201). Warszawa: Instytut kultury.
- Spamer, Adolf. (1958). *Romanusbüchlein. Historisch-philologischer Kommentar zu einem deutschen Zauberbuch*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Tolstoj, Nikita. (2003). *Očerki slavânskogo âzyčestva*. Moskva: Indrik. [Толстой, Никита. (2003). *Очерки славянского язычества*. Москва: Индрик].
- Wachcińska, Olga. (2013). *Polskie zamówienie ludowe. Tekst i kontekst*. Starogard Gdański: Agencja DB.
- Zav'âlova, Mariâ. (2006). Balto-slavânskij zagovornyj tekst: lingvističeskij analiz i model' mira. Moskva: Nauka. [Завьялова, Мария. (2006). *Балто-славянский заговорный текст: лингвистический анализ и модель мира*. Москва: Наука].
- Zowczak, Magdalena. (2004). „Sen Matki Bożej” jako modlitwa ludowa na pograniczu kulturowym. W: Zbigniew Jasiewicz (red.). *Wschód w polskich badaniach etnologicznych i antropologicznych. Problematyka – badacze – znaczenie* (s. 123–132). Poznań: Biblioteka Telgte.

Беларускія і польскія замовы: ад паралеляў да агульнай сюжэтна-матыўнай прасторы 151

Zowczak, Magdalena. (2013). *Biblia ludowa: Interpretacje wątków biblijnych w kulturze ludowej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

SUBMITTED: 26.09.2020

ACCEPTED: 6.03.2021

PUBLISHED ONLINE: 12.12.2021

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Tatsiana Valodzina / Таццяна Валодзіна – Białoruś; Mińsk; Narodowa Akademia Nauk Białorusi; Centrum Badań nad Białoruską Kulturą, Językiem i Literaturą; Instytut Sztuki, Etnografii i Folkloru; dr hab., docent, spec.: folklorystyka, etnolingwistyka, zainteresowania naukowe: tradycyjna kultura duchowa Białorusinów i innych Słowian; język i kultura.

Adres: Цэнтр даследаванняў беларускай культуры НАНБ, вул. Сурганава 1, корп. 2, 220072, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь

Wybrane publikacje:

1. Valodzina, Tatsiana. (2018). The norm and its deviations in the context of childhood semiotics: the belarus tradition against the slavonic background. *Folklore. Elektronik Journal of Folklore*, 72, p. 89–110. [www.folklore.ee/folklore/vol72].
2. Лобач, Уладзімір; Валодзіна, Таццяна. (2016). *Святыя крыніцы Беларусі*. Мінск: Беларуская навука.
3. Валодзіна, Таццяна, Кухаронак, Таццяна. (2015). „Ядраное жыта гаспадара кліча...”: *каляндарны год у абрадах і звычях*. Мінск: Беларуская навука.
4. Валодзіна, Таццяна. (2009). *Цела чалавека: слова, міф, рытуал*. Мінск: Тэхналогія.
5. Валодзіна, Таццяна. (1999). *Семантыка рэчаў у духоўнай спадчыне беларусаў*. Мінск: Тэхналогія.